

loco citato ex prima secundæ, in isto argumento, ubi D. Thomas probat actus humanos specificari ex fine, quia objectum voluntatis est bonum et finis. Et advertit ibi Cajetanus D. Thomam processisse formaliter, quia finis in quantum finis etiam est objectum voluntatis. Et ita idem est specificari ex fine actum voluntarium, in quantum voluntarius est, atque ex objecto.

XXV. Quod etiam videre est 1-2, quæst. xviii, art. vi, ubi ostendit D. Thomas aliquem actum esse bonum, aut malum secundum speciem ex fine, quando finis se habet ut objectum actus. In præsentem autem Deus non est finis religionis, etiam proximus, tamquam objectum, et ut aliquid attingibile ab actu religionis, ut dicit S. Thomas, sed objectum ejus est cultus Dei. Et ita in religione Deus non est finis objecti, quia videlicet objectum religionis, id est, cultus, habet pro fine Deum, et hoc dupliciter. Uno modo, ex eo quod hoc debitum, quod respicit religio, oportet quod fundetur in Deo, quia ratione ejus excellentiæ ei debetur, et quod terminetur ad Deum, quia ei redditur. Et hoc modo proprie non se habet Deus ut finis, quia creditor proprie non est finis debitoris, aut debiti, sed intrat ipsam constitutionem, sicut terminus in constitutione relationis, debitum enim relative dicitur ad eum cui debetur. Alio modo Deus est finis objecti religionis, ut finis cujus gratia, et ut exercens causalitatem finalem, quia honor præsertim ad Deum, exhiberi debet propter ipsum honoratum, non propter alterum, sed hoc ipsum quod reddatur propter honoratum, non est ex ratione religionis præcise, sed ex affectu, et amore ad Deum, vel perfecto vel imperfecto, quia ut dicit philosophus ethicorum octavo: « Honorari

proximum est ei quod est amari. » Et ita quia Deus amatur, reddimus ei cultum debitum propter ipsum Deum amatum. Et hoc modo dicit S. Thomas Deum esse finem proximum religionis, non proximum, id est, immediatum per modum objecti; sed extra rationem objecti se habens tamquam finis solum finalizans, non specificans.

XXVI. Ad probationem Suarez dicitur, quod virtus ad alterum non habet pro objecto illum, cui reddit debitum, quasi directe et immediate attingibile, sed indirecte et mediate ut dictum est, et propter hoc non ita remote respicitur Deus a religione, sicut a fortitudine, vel temperantia; tum, quia in ratione objecti immediati religionis intrat Deus indirecte, et in obliquo; tum, quia in ratione objecti mediati propinquius attingitur a religione, quam ab aliis virtutibus, quia propinquius accedit ad virtutes theologicas, ut hic notat Cajetanus. Et ideo proximius ordinatur ad finem ultimum, qui est objectum virtutum theologiarum, quam aliæ virtutes, quæ non ita illis appropinquant.

XXVII. Circa solutionem ad primum advertit, quod illa propositio Augustini: Deus colitur fide, spe et charitate, potest dupliciter exponi. Uno modo in vi causæ effectivæ, et finalis; alio modo in vi causæ materialis. Primo modo facit hunc sensum quod fides, spes et charitas movent religionem effective ad operandum propter finem istarum virtutum; imperant enim illi, quia sunt ei superiores, et habent pro objecto aliquid ad quod potest ordinari religio, ut ad finem, scilicet Deum in se, quæ sunt duo requisita ut una virtus imperet alteri. Sic exponit Cajetanus in præsentem. In vi autem causæ materialis, facit hunc sensum, quod fides, spes et chari-

tas habent actus, qui sint materia colendi Deum: et sic materialiter se habent ad religionem. Quod an sit possibile disputabimus infra articulo octavo cum Cajetano.

XXVIII. In solutione ad secundum recole ex dictis, quod duobus modis ordinatur religio ad Deum ut ad finem. Uno modo ut ad finem cui in quantum indirecte, et in obliquo intrat in ratione objecti religionis. Et sic religio ordinatur active ad Deum, sicut justitia ordinatur ad solutionem debiti ad personam cui debetur: alio modo religio ordinatur ad Deum non ut ad finem cui, sed cujus gratia, prout Deus se habet ut ultimo finalizans, et ad quem refertur actus, et objectum religionis. Et sic religio non ordinatur active ad Deum, quia non pertinet ad religionem ordinare et attingere ex se finem ultimum, sed passive ordinatur ad illum, vel a charitate, vel a naturali propensione voluntatis ad finem ultimum.

XXIX. Circa solutionem ad tertium tractare ex professo quid sit, et quomodo accipiatur medium in virtutibus, pertinet ad primam secundæ, ubi de hoc longa instituitur disputatio. Nunc autem breviter ex Cajetano advertimus 2-2, quæst. xlvii, art. vi, et xvii, art. v, in calce commentarii, quod habere per se medium in virtutibus debet sumi ex parte objecti virtutis, taliter quod ipsum objectum secundum se, et circumstantias ad se pertinentes sit in medio: non autem debet sumi medium ex parte subjecti, sed ex parte ipsius habitus. Ad cujus evidentiam considerandum est, quod ut dicitur loco citato ex prima secundæ medium in virtutibus non est aliud quam reductio ad æqualitatem inter extrema inæqualia. Unumquodque autem reducitur ad æqualitatem per aliquid, quod faciat æqualitatem illam; et hoc vo-

catur regula, seu mensura, et res reducta ad æqualitatem dicitur mensurata, et regulata. Cum autem virtutes morales habeant pro objecto bonum in aliqua determinata materia, bonum autem et finis sint idem, oportet, quod materia reddatur bona per commensurationem ad finem. Unde in virtute tria consideramus, scilicet materiam, finem, et objectum virtutis. Et finis quidem virtutis est secundum rationem se habere, quia ut dicit Dionysius perfectio hominis est vivere secundum rationem; et hoc unaquæque virtus intendit, scilicet operari secundum rationem. Materia autem est illud determinatum circa quod versatur virtus verbi gratia, temperantia circa delectationes tactus; objectum autem est ipsa materia, prout moderata, et regulata ratione, verbi gratia, delectationes tactus moderatæ. Si ergo ista materia per se haberet regulationem rationis, non indigeret reduci ad æqualitatem, seu medium; quia vero aliquando in materia, circa quam versatur virtus, verbi gratia in delectatione tactus, habetur aliquid superfluum, vel deficiens a ratione secundum varias circumstantias, aut modos ipsius materiæ, oportet in illa imponi modum, seu medium, quo materia ipsa conformetur regulæ, quæ est ratio, et accipiatur secundum illas circumstantias, quas ratio ipsa requirit. Et pro eodem sumitur ratio, et regula, quod lex, quia ratio promulgat nobis legem Dei, quæ naturaliter est insita.

XXX. Ratio autem et respicit principia communia per syndæresim, et particularia, seu particulares circumstantias per prudentiam, medium vero non debet poni in virtute secundum principia communia, sed secundum circumstantias hic et nunc, quia hic et nunc debet egredi actio bona ab agente. Et ideo ad prudentiam per-

tinēt invenire medium in virtutibus ex parte materiæ, non autem finis quem intendunt præstituerē; sed hunc finem præbet syndæresis, in quantum ex illa inclinatur homo, ut in qualibet materia intendat bonum rationis ut sic, et hanc intentionem in unaquaque materia supponit prudentia. Sed quod determinate hic et nunc accipiatur bonum rationis hoc debet dirigere, et præcipere prudentia, et virtus eligere. Et ideo ad hanc electionem, ut mediante illa, virtus assequatur finem, quem intendit, prudentia dirigit, non dando finem, qui est esse secundum rationem, sed juvando, et dirigendo electionem ad assecutionem ejus.

XXXI. Si ergo aliqua virtus non habeat naturam regulabilem a ratione, et lege, sed pro materia immediata habeat ipsam regulam ex parte objecti, et materiæ, non consistet in medio. Et talis est in naturalibus syndæresis, et naturalis inclinatio ad bonum, quæ ex illa sequitur, et in supernaturalibus virtutes theologicæ, licet verum sit quod ex parte subjecti, quasi materialiter, et per accidens possunt habere medium, sicut spes est media inter præsumptionem, et desperationem, non ex parte Dei, quem secundum nullam circumstantiam nimis sperare possumus, sed ex parte conditionis subjecti, quatenus vel sine propriis meritis sperat per præsumptionem, vel etiam de auxilio Dei, quod omnibus communiter patet, diffidit per desperationem. At vero religio habet pro materia cultum, non Deum ipsum: in cultu autem potest esse excessus, aut defectus secundum circumstantias tenentes se ex parte ipsius materiæ, qua debet coli Deus, licet non secundum respectum ad Deum. Et ita superfluum, et diminutum ex circumstantiis non sumitur solum ex parte conditionis sub-

jecti; sed ex parte ipsius materiæ circumstantionatæ, et modificatæ. Sicut etiam in justitia, si quis ita vellet reddere, quod suum est alteri, ut etiam furioso redderet gladium, esset superfluitas in justitia, et peccaretur per excessum secundum injustitiam, juxta illud: Noli nimis esse justus.

XXXII. Colligamus ergo ex dictis in toto isto articulo, quod objectum integrum religionis est cultus, seu obsequium debitum Deo, quod debitum fundatur, et debetur ratione excellentiæ divinæ, quatenus est primum principium creaturæ, et in tali objecto invenitur materiale, et formale, et conditio requisita. Materiale est illud, quod subjicimus Deo, ut Deum colamus, verbi gratia, quod subjiciamus corpus nostrum, vel mentem nostram, vel res exteriores: et hac ratione habet actus materialiter diversos. Formale vero est ratio cultus, seu honoris debiti reddendi secundum regulas rationis: et ex hac parte admittit religio æqualitatem, seu medium secundum debitas circumstantias in materia sua. Conditio vero est illud a quo per se pendet tale debitum, ut constituatur in ratione debiti, tamquam a requisito: pendet autem a fundamento ratione cujus debetur, et a termino cui debetur; et hic est Deus ratione suæ excellentiæ: et si intrat in obliquo ut objectum cui. Et per hanc subjectionem, et cultum dicitur religio unire nos Deo, sicut inferius unitur superiori per subjectionem.

XXXIII. Hoc autem constituto debito, sequitur ulterius, quod quando religio per actum suum solvit hoc debitum honorando Deum, mediante tali debito quod solvit, ordinat ipsum ad Deum, ut ad personam quamdam excellentissimam, quia debet respicere et attendere ad eum, quem honorat ut ad personam, et rem quam-

dam tali honore dignam; et hoc cum affectu quodam, et amore. Et hac ratione potest habere Deum, et ut objectum mediatum religionis, et ut finem ultimo finalizantem religionem: finalizantem quidem quatenus Deus est amatus, quia sic est finis superior religionis, qui respicitur a charitate: ut objectum autem mediatum, quatenus personam ipsam attendit, ut propter ejus excellentiam reddat honorem, quo est digna. Et sic mediante cultu, et solutione ejus fertur quoque in personam ipsam, non solum ut terminum cui, sed ut rem quæ est digna honore: sicut etiam actus ut imperatus, solet dici mediatum respectu imperantis, non quoad objectum, sed quoad ordinationem in finem.

ARTICULUS VI.

Utrum religio sit præferenda aliis virtutibus moralibus?

I. Titulus per se clarus est. Comparat enim S. Thomas religionem in nobilitate cum virtutibus moralibus; nam intellectuales sunt superiores moralibus, et consequenter religione, quæ moralis est, et ex hoc manet exclusa ab ista comparatione prudentia, quæ non est pure moralis, sed simpliciter intellectualis, quia formaliter versatur circa verum: materialiter autem dicitur moralis, quia habet pro materia suæ directionis agibilia, seu moralia, non sub ratione boni, sed sub ratione veri, quod terminatur ad bonum practice dirigendo, et imperando. Virtutes etiam theologicæ tam moralibus, quam intellectualibus nobiliores sunt, quia immediate attingunt Deum ut objectum. Unde excluditur ab ista comparatione etiam illud, quod imperfecte, et reductive

pertinet ad virtutem theologicam, scilicet, pia affectio, quæ ex parte voluntatis requiritur ad fidem etiam quantum ad specificationem ejus, hæc enim non est virtus, sed aliquid imperfectum, et per modum dispositionis in genere virtutis. D. Thomas autem solum comparat religionem aliis virtutibus, quæ vere sunt virtutes; hæc autem in se non est virtus, et id quod reductive, et imperfecte est reducitur ad virtutem theologicam, quæ superat religionem.

EXPENDITUR PRIMA RATIO D. THOME.

II. Una conclusio elicitur ex articulo: Religio est nobilior cæteris virtutibus moralibus. Probat eam D. Thomas dupliciter. Primo, in argumento Sed contra ordo præceptorum in lege proportionatur ordini virtutum, si quidem præcepta legis sunt de actibus virtutum: sed prima præcepta decalogi sunt de actibus religionis, ut patet Exod. xx: *Unum Deum coles, etc.* ergo religio est etiam prima inter virtutes morales.

III. Hæc tamen ratio videtur in duobus deficere. Primo quidem, quia præcepta decalogi solum dantur de his, quæ pertinent ad justitiam, et per quæ homo ordinatur ad alterum, ut expresse tradit D. Thomas infra quæst. cxxii, art. i: ergo ex hac ratione solum concluditur nobilitas religionis inter omnes partes justitiæ et virtutes, quæ sunt ad alterum, non vero supra alias virtutes, quæ ad alterum non sunt: secundo, quia peccata, quæ prohibentur in his præceptis non ordinantur secundum majorem, vel minorem gravitatem; ergo neque virtutes, quæ præcipiuntur, ordinantur secundum majorem, vel minorem perfectionem. Antecedens